

Ангел Ангелов

Отношение към текста и общуване

Размишленията върху темата текст и общуване са видимата форма на една неудовлетвореност, предизвикана от разпространени убеждения и възгледи, които не различават двете понятия, които изравняват отношението към текста с общуването и накрая несъзнавано превръщат това отношение в образец на човешкото общуване. Не толкова самите възгледи, а породилият ги вътрешен опит, породилата ги душевност и начин на преживяване, чиято сублимация са тези възгледи, предизвикват нашето несъгласие. Ето защо следващите страници имат за своя цел да предадат нашия личен и незадължителен опит с текстовете и в общуването, един опит, който да не беше съпроводен с празноти и сътресения, не би предизвиквал никакви размишления, а още по-малко — тяхното записване. Подтикът следователно е недостатъчност, а бихме желали да е възвишена идея.

Под текст можем да разбираме всяка създадена от културата цялост, всяко сложно сплитане на нишки от значения, образуващо цялост. Това неспецифично, напускащо областта на словото разбираме за текста изравнява или почти изравнява понятията култура и текст; културата става синоним на един огромен, масивен текст, на съвкупност или система от намиращи се в различни съотношения по-малки текстове. Културата става синоним на текстова структура, на сложни построения от знаци, носители на повече скрити и на по-малко очевидни значения и следователно културата е синоним на такива неща, които не са самите себе си, а представят чрез себе си други или препращат към други, те пък от своя страна към трети и т. н. Това е една привлекателна и уморителна, стигаща до безкрайност динамика.

Знаците, предполага се, а може да се приеме и за съвсем сигурно, подреждат света около нас и по-надалече от нас, отричат хаотичността, преодоляват я, създават ред и дисциплина. Наличието на ред предполага не просто подреждане, то предполага подреждане по определен начин, известна забележима и действително съществуваща повторителност на отношенията между знаците, с една дума, предполага закономерност. Такава е осъзнатата или

неосъзнатата предпоставка — да се открият закономерностите, които ще ни дадат смисъла на текста. Или казано обратно — не може да се стигне до смисъла, ако не се открият закономерностите, или вече крайно преувеличено — няма никакъв смисъл извън закономерностите. Търсим ги не защото тяхното наличие е наша приумица, а защото такава е действителното положение на нещата, те ни се разкриват като носещи своите значения подредености, като смисли, създавани от закономерностите. Смисълът се явява един вид висша закономерност.

Тъкмо тези основни качества на знака (оттук нататък ще говорим само за словесния текст, текста в по-тясното значение на думата) — да означава и да подрежда, да бъде смисъл, са противоположното на живота, който протича вътре в нас, чист и незамъглен от знакове и значения, който не значи, а е. Животът е самият себе си, а не знак за нещо друго; той е постоянно състояние на безпокойство и на питане за предстоящото, непостигната и незавършена възможност за взаимодействие, една мечта за взаимодействие. И не само това — още траен копнеж по безвъзвратно загубеното минало при постоянно увеличаващо се състояние на разруха. Тези неща, тези променящи се състояния за самите себе си и своята индивидуалност не би следвало да означават нещо друго. Те не притежават характеристиките на знака — да обобщава, да се рече безразлично над индивидуалното състояние, да замества и да успокоява, да конструира и да бъде смисъл. Смисълът — върхът, към който са устремени всичките ни желания, е постижение на културата, защото очевидно в самия живот няма смисъл, или казано по-малко категорично — чувствава се липсата на смисъл, чувствава се заплахата на безсмислието, лишено от цялост и подредба. Каква друга обаче е функцията на всеки текст, ако не да преодолее безпокойството, като го организира и му даде форма, да овладее и да накара да стихне тревогата от разрухата чрез една цялост, изглеждаща трайна и вечна. Текстът изпълнява ролята на лечебно средство, което внушава сигурност, което създава състояние на защитеност, което отстранява питането и тревогата за предстоящото, а съчастието при четенето, което сякаш магически възобновява още веднъж текста, осмисля сегашния миг на читателя, свързва го с миналите, конструира, докато трае отношението, моята, нашата, всяка жизнена цялост като извънвременна и вечна. Най-добре организираният текст би трябвало най-мощно да внушават чувството за вечност. Текстът конструира в най-голяма степен жизнената цялост на своя създател, но също и на читателя, конструира я, защото тя, целостта, в действителност не съществува, това, което съществува, е незавършеност, неизпълненост, накръненост.

Тъй като животът ни не е самодостатъчност (колко прекрасно, ако беше така!), в своята насоченост навън към непосредственото обкръжение, в сблъсъка с него още от решаващия мъчителен акт на раждането, още от решаващите първи години на детството се отваря онази реална недостатъчност, която наричаме травма и чиято роля за създаването на текстовете е изключителна. Донякъде е неудобно, но не и ненужно да припомним очевидни неща, които често са забравяни, та припомнянето им неизбежно е съпроводено с леко преувеличение. Не че всичко, което ни се случва при раждането и насетне, е травма — иначе нямаше да сме живи; нейната премазваща сила обаче превишава нашата способност да се справим с нея, та ние не разполагаме в началото с никакъв опит, и ни принуждава, за да продължим да съществуваме, да я изтласкаме извън областта на нашето съзнание. Травмата — тя е рязко прекършване, привлякло магнетично към себе си много други по-слаби, което не можем да понесем и което цял живот ни напомня за себе си, изплувало в нечакани мигове; травмата е празнота, за която най-често не знаем нищо определено, но която се стремим да покрием или запълним с друга материя, с някакъв заместител и ако сме способни — да я превърнем в текст.

Текстът изглежда несвързан — та толкова далечен е той като идея, постройка и конкретен подтик от тази несъзнавана празнота, от тази несъзнавана недостатъчност. Колкото по-несъзнавана е тя, толкова е по-реална, толкова по-мощни са скритите в нея разрушителни енергии. Текстът — тази без съмнение обективна конструкция, преобразува разрушението, повишава го, превежда го в друг, видимо несвързан с разрушението план, създаването му е акт на компенсация, успокоение и спасение. Тези свои функции текстът изпълнява всеки път. Чрез него се открива друго пространство, самото то се създава тук и сега от присъствието на текста и ние се настаняваме в него, едно пространство, което вече не е чисто индивидуално за разлика от нашето собствено, то е обобщително и символно, то е възможност за взаимодействие; създавана от абстрактността на знака. Текстът е произведение, нещо готово, чиято завършеност, чиято индивидуална знакова валидност конструират смисъла, към който сме принудени да се насочим. Търсеният и откритият смисъл създава чувство на сигурност, а не на безпокойство, откриваният смисъл е постиганото, уви, сублимативно въздействие.

Смисълът обаче не принадлежи на живота, не принадлежи на онази реална недостатъчност, чието порождение е текстът. Намереният смисъл съществува символно, но не и действително, символът е безразличен към действителния индивидуален живот, в замяна на това функционира терапевтично и е необходим. Реалната недостатъчност, от която изплува символът, не е знак за нещо друго, тя

е самата себе си. Раждането, детството, смъртта — напълно индивидуални, каквито са, неповторимата психоматична комбинация с нейната дебнеща вътрешна несигурност, която сме, остават извън текстовете, извън културата, те са тяхната противоположност. Ако това е така, тогава едва ли бихме могли да мислим за тялото и за живота с категориите, с които мислим за текста. Принудени сме, за да се ориентираме сред текстовете, да мислим и да пишем за тях жанрово; жанрът — това са определените, макар и не строги форми, които въпреки многообразието на проявленията си могат да се назоват и разпознаят. Жанровите форми са необходими, защото текстът се схваща като нещо подвижно и променливо, но все пак нещо, поело в себе си редица други неща; многото назовани и неназовани значения, чийто носител е текстът, трябва да се открият и изследват, трябва да се разберат съотношенията им и да се класифицират; а всяко подреждане създава чувство за сигурност. Жанрът, към който се стреми текстът, е абстрактно удовлетворяване на нуждата от сигурност и защитеност.

От свръхстарателното виждане в организацията на текста спечелва текстът, като започва да придобива самостоятелност, забравяйки за произхода си, една мнима, но властна самостоятелност, от която загубва животът, който започва да се схваща като текст, чиято организация и смисъл се търсят и при известна упоритост в търсенето се намират. Вместо да си служим с текста, той започва да си служи с нас. Тъй като удовлетворява нашата дълбинна потребност от сигурност и защита, склонни сме да припишем на текста свобода и права, каквито той като заместител, като терапия не притежава. Тъкмо затова е по-убедително да се анализира текстът, а не предизвикалата го несъзнавана недостатъчност. Тя, нека напомним това, не е нещо, тя е липса, тя е тъкмо обратното на това, което си представям като нещо, тя е един антисвят, неуловим и реален като самия свят, тя е обратното на смисъла и на конструкцията, обратното на текста; да мислехме в семиоструктурални категории, щяхме да кажем — един антитекст. Това, което трябва да се открие, е реалната недостатъчност, тази непостигната, неизпълнена, липсваща действителност. Да я осъзнаем и разберем, е мъчително и поради това неубедителен изглежда всеки опит, неубедителен и поради блоковете текстовост, поради нагласеното по правилата на текста поведение, които се намират у нас. Независимо дали четем книги, или не, ние гледаме на себе си като на текст.

Разсъжденията дотук, наистина не много утешителни, ни водят към въпроса, какви са възможностите за общуване с другия човек, с неговата индивидуалност отвъд текстовостта. В последните години у нас сме свидетели на необикновено зачестилата употреба на думата диалог; тя подмени думи като разговор и беседа. Но какво

означава диалог? Изглежда, че означава нещо хубаво, щом толкова ни харесва да си я повтаряме — диалогично литературознание, диалогично изкуствознание и наукознание, философски диалози, диалози по радиото. . . Диалог, но с какво? С текстовете или с опита преди тях? Словесният текст не е равностоен на опита, той е едно повишаване, едно надстрояване над индивидуалния опит; текстът е видима част на индивидуална и непостижима реалност, непостижима, защото индивидуалността без друго се изразява на език, чиито значения са общи и не са индивидуални и които ни подмамват да смятаме, че сме разбрали текста, когато само сме го възприели. Ясно е, че ако ще наричаме своето отношение диалог, то трябва да е не със заместителите на индивидуалната реалност, а със самата нея.

Като възможност обаче това ни изглежда проблематично, защото сме принудени в своето археологично потъване надолу към опита да тръгваме от знаците, от символите, които в сходството на своята форма покриват различни реалности. Вглеждайки се, откриваме, че знаците покриват не просто една реалност, но една реална недостатъчност, една скривана и трудно удържана в личността недостатъчност, израз на чийто неутолимо възобновяващ се устрем към проява са знаците. И така — трябва да се изследва тази недостатъчност, след като веднъж сме я определили. Стига само да можеме да я определим! Възможностите за диалог, за диалогично отношение са крайно ограничени, и то не в духовен смисъл — като възможност да имам и да възприемам различни възгледи, а преди всичко в соматичен. Да се обсъжда проблемът за общуването извън участието на тялото в него, изглежда недостатъчно, защото създаването и разбирането на текстовете и на човека зад тях са свързани с тялото; не с някакво абстрактно или идеално тяло, а с всяко конкретно, с всяко единично неповторимо тяло. Срещите на хората са срещи и на тяхната телесност. При известен жизнен опит бързо забелязваме дали поведението, интонацията на гласа, движенията на очите, главата, ръцете и изобщо цялостното налагащо се или отсъстващо присъствие на тялото е в съгласие с мненията, възгледите (стига да ги има) и преценките, които чуваме. Какво чуваме обаче? Нека се съсредоточим върху езиковия знак. Ако целта на разговора е просто да се предаде определена информация — например какво ще бъде времето утре, кога пристига някой или какво да се купи от магазина, тогава трябва да разберем значението на думите, да го възприемем и това е всичко. Когато обаче разговорът стане по-сложен, значенията на думите започват да се разтапят във и да се проникват от индивидуалността на човешкото соматично присъствие, да се лишават от обичайната им всеобщност, да взаимодействуват и да потъват в телесността. Какво създава разговора и въз-

действува повече — значението на думите, смисълът на изречението или интонацията на този, който ги изказва? Без съмнение — всичко заедно. Ние обсъждаме тук не една специална или незначителна за живота ситуация, а една екзистенциална ситуация и не научен проблем, при който личността на учения поне видимо остава на втори план.

Какво означава това? Преди всичко, че зад значенията на думите и зад смисъла на по-големите дялости се крият лична позиция, опит и преживявания с различна степен на осъзнатост. И нека си представим, че става дума за кризисно важни неща, че ситуацията изисква не просто анализ и не просто виртуозен анализ на казаното, на поредицата от думи, на символите и знаците, а изисква подкрепа, извеждане извън нея, посочване на изход, а това „значи“ създаване на нова и терапевтична ситуация, изисква — с една дума — спасяване. Тъкмо тогава следва текстовата реакция, която не търси човека, а значението и смисъла на казаното. Според нас има един възможен път, за да различим текста от човека, заместителя от оригинала, а именно да предположим, че преживяванията и опитът се проявяват в цялата атмосфера, с която е обграден знакът, в телесното присъствие на знака. Да се запитаме какво означават думите е необходимо, да дадем обяснение е наложително, но не на думите, и на изреченията, не на значенията и на смисъла, а на опита и на преживяванията, с други думи — не на собствения статус на знаците, а на функцията им на израз, сублимация, заместител на човешкия живот, на компенсаторен акт спрямо непостижнатата пълнота на живота. Защото собствен, свободно рещ се статус знаците нямат. Освободени дори от своето време, пространство и създател, те пак са винаги от някого за някого само средство един човек да се свърже с друг.

И с това идваме до проблем, изглеждащ съществен — каква е възможността един човек да проникне в индивидуалния опит на друг, да се свърже с него и с неговите преживявания. Нека веднага отговорим — малка, почти никаква. С този отговор, макар и без желание, заемаме позиция, която е различна и дори противоположна на известните ни, а те не са много, херменевтични становища за общуването. Напомняме, че херменевтичният проблем за общуването в ново време възниква в края на XVIII в. в Берлин при особено съчетаване на философия и филология в кръга на братя Шлегел и Шлайермахер и е ориентиран към разкриване смисъла на древните текстове. Господството и властта на текста над човека, на които сме свидетели сега, напомнят на онова познато ни от древните източни култури преклонение пред текста, но което откровено или по-скоро очевидно съществува и днес. Подобно фетишизиране на текста — не само на художествения литературен текст, но и на цяла-

та култура, схващана като текст, извършва, прикрита зад аналитичното отношение към него, съвременната семиотика.

В това отношение най-показателни са семиотичните анализи на екзистенциални ситуации, които превръщат живота в акт на семиозис, в акт на знаково реагиране. Проблемът за природата на човека се превръща в проблем за природата на знака. Индивидуалният опит се състои в превода на текстове, преживяванията се структурират по веригата изпращач—получател; или по-ясно, по модела „иди — доди ми“, чрез който се обяснява като как се пренасят несметни богатства от информация. В една предишна работа се вглеждахме с умерено неудовлетворение в модела на човешкото общуване, изложен с яснота и убедителност от Р. Якобсон през 1960 г.

Със затрудненията, които разсейващият се в човешкото общуване смисъл му създава, моделът на Якобсон се справя, като го засича от шест места и го обвързва с изпращача или получателя, контекста или кода, съобщението или контакта. За да преодолее дистанцията между изпращача и получателя и за да не анихилира някъде по пътя, смисълът на думите трябва да бъде фиксиран, като по този начин запази целостта си. Но в реалното общуване смисълът не желяе да бъде фиксиран и затова моделът на Якобсон е отличен пример за теоретическо остроумие и практически усилия, от които трябва да се лишим, за да не караме смисълът да прави това, което той най-настойчиво не иска да прави. На свобода от този модел реалното човешко общуване протича така, че да позволи на смисъла да се разтопи и да проникне в думите, които езикът му предлага, като по този начин ги лиши от обичайната им всеобщност. Този модел фрапиращо повтаря схемата, която Кл. Шенън предлага; за да илюстрира своята математическа теория на комуникацията: източник на информация, съобщение, предавател, канал, приемател, получател на информацията и съпътстващия този процес шум.

Тази схема сполучливо онагледява това, което може да се онагледява в прецизната теория, предложена от Шенън, за да разреши един проблем, който има малко общо с човешкото общуване. Шенън е работел в лабораториите на компанията „Бел Телефон“¹ и се е занимавал с проблема, който е интересувал тази компания, а именно как телеграфните и телефонните съобщения да се извършват по-бързо и с по-малко информационни загуби по трасето, т. е. как непрекъснато да се повишават качеството и ефективността на телеграфните и телефонните съобщения. Схемата на Шенън отлично описва пътя на едно телефонно съобщение: източникът на информацията — това е този, който говори по телефона; предавателят, който кодира съобщенията в сигнал — това е телефонният апарат, трансфор-

¹ Bateson, G., R. Birdwistle. La nouvelle communication. P., 1981, p. 17.

миращ човешкия глас в електрически трептения; каналът — това е жицата; приемателят — това е другият телефон; получателят на информацията е човекът на другия телефон и накрая шумът по време на предаването си е шумът по време на предаването. Р. Якобсон предлага тази телефонна схема за модел на словесното човешко общуване и с неговия авторитет, и с чуждото усърдие тя става не просто един модел, а моделът на общуването на цели клонове от хуманитарното знание. Закопаната в земята жица, която лежеше под телефонните апарати на този комуникационен модел, не само не се виждаше, което е естествено, но тя не се и подозираше. Че такъв вид комуникация съществува — това ни изглежда безспорно, но човешката комуникация не се осъществява като „Телефонна любов“ поради единствената причина, че някъде телефоните работят зле и предизвикват ярост и недоумение, вместо, както е редно, да предизвикват възторг.

А ето още един пример, този път от 1974 г. — статията на Лотман „За редуцията и разгръщането на знаковите системи. Към проблема „Фройдизмът и семиотическата културология“. Статията е и противоположаване на Фройд по въпроса за детската сексуалност. Вземаме тази статия, защото е кратка и защото логически чудесно свързва индивидуалния опит в детството със системата на културата. Когато детето, разсъждава Лотман, слуша приказката за Червената шапчица, то идентифицира вълка, бабата и Червената шапчица с бащата, майката и себе си, тъй като не разполага с други лица в своя малък свят, върху които да пренесе героите от приказката. Детето разпределя знаците „обичам“ и „убивам“, които влизат в неговия свят и не съществуват там предварително, следователно по един естествен начин между своите родители. Разпределението е акт на превод на езиковия и на сюжетния модел на приказката, на нещо от външния свят в детския. Възгледът на Лотман е, че отношенията на детето към приказката (а и изобщо към родителите, които го олицетворяват) е един изцяло културен акт, осъществяван чрез езика. Детето притежава система с малък знаков инвентар, докато външният свят е система с голям знаков инвентар; детето превежда, доколкото му е възможно, знаковата система на света на своята знакова система. Онова, което извършва детето, е да научи нещо, да приеме някаква информация и да я приспособи към своя свят, да я превърне, макар и не цялата, във свой знаков инвентар.

Детето, получава се, не е поставено в екзистенциална, а в знакова ситуация, в която то престава да съществува и съществува знакът за него, самото дете е знак, заместител на самото себе си. Лотман използва направената аналогия — човек=система със знаков инвентар, за да я разшири и да я пренесе във вид на уравнение върху историята на културата: възрастният се отнася към детето така, както

култура (съответно семиотична система) с голям знаков инвентар към култура с малък знаков инвентар. Нашето предположение е, че мисълта на автора се е движила обратно на изложението, което виждаме в статията. Идеята за различията между културите и за неравноправните отношения между тях (примерът, който Лотман дава, е за френската и руската култура от XVIII в.) се пренасят върху неравноправните отношения между родителя и детето и по този начин на междучовешките отношения се отнема само индивидуалността. Когато детето идентифицира героите от приказката за Червената шапчица със себе си и със своите родители, това е резултат на дълбинно психическо сътресение, което само не попада в областта на културата; в културата намираме проявленията на сътресението, неговото изтласкване нагоре; проявленията са знаците, тези, с които детето разполага, самото преживяване е директно ненаблюдаемо.

Нека направим различие между екзистенциалната и знаковата ситуация по-очевидно. Изглежда, че в описаното от Лотман състояние на детето се изпитват основни жизненни и културни стойности, а поставянето на изпитание на основните стойности е валидно за всяко състояние на криза, на вътрешен конфликт, при който се интериоризират външни явления. Напомняме, че става дума за индивидуално и съвсем конкретно състояние на напрежение и криза, което се преживява соматично и не просто като криза на някаква идея, на някакъв знак, на абстрактни и общи състояния на ценности и норми. Но наистина ли са поставени на изпитание жизнените стойности? Да, при кризата (травматичното преживяване) тези стойности са изложени на изключително напрежение, но не в самото траене на кризата, а по-късно, когато кризата затихва или в миговете на затишие, когато нашата мисъл не съществува обособено и не се пита за нищо сублимативно, наречено стойности и дори — жизненни стойности. Когато сме изправени с лице срещу кризата, когато сме потопени в нея, когато се задушаваме от нетърпима тревога и безпокойство, тогава не се изпитват никакви стойности, придадени на живота, тогава се изпитва животът, самият, който сме, тогава на изпитание сме изложени самите ние, а едва по-късно на изпитание се поставят и нашите стойности, нашите идеи, нашите схващания. Казаното не бива да се схваща в смисъла на героичен акт, а като обикновено делнично безпокойство и тревога. Ние сме своето безпокойство и тревога, всеки своето и не означенията и символите, осмислянето и подреждането, сублимирането и освобождаването от тези състояния. Безпокойството е нашето постоянно състояние, с приливи и отливи, винаги безпокойство за няколко основни неща, макар те да са трудно забележими зад предизвикалите ги единични и наглед несъществени поводи.

Текстовете — всички действителни текстове — са извикани от тези няколко основни състояния и като ни напомнят за тях; те ги

отстраняват и премахват, превеждайки ги в един друг свят на сигурност, уют и защитеност. Това е истинското поведение и въздействието на художествения текст — да ни напомня за едно обемно, за едно всеобемащо безпокойство, с което читателят има нужда да се отъждестви, за да разбере все пак накрая, а и през цялото време той съзнава това, че не той преживява жизнено безпокойство, че той е всъщност зрител, преобразил се за малко в действащо лице. В живота си сме себе си, дори когато се променяме, дори когато ставаме други. Когато четем, когато сме в отношение към литературната творба, ние сме героят, действащото лице: без да се идентифицираме напълно с него, ние се вживяваме в него, без да ставаме никога изцяло „той“.

Какво извършва с нас обаче съвременният хуманитарен научен текст и какъв е начинът на вътрешното му действие? Той е съвсем прост — да създаде една чисто знакова ситуация около себе си чрез позовавания, препратки към чужди мнения, често най-хлабаво свързани с авторовото мнение, чрез натрупване на информация и библиография и чрез всичко това да излезе на осветената от разноезични прожектори научна арена. Там на знаците е отредено самостоятелно място и те функционират като действителни, несвързани с нищо друго освен със самите себе си. Забележително е как всичко тук се превръща в ребус, който трябва да се дешифрира с помощта на „решава лигиката“, и ученият играе ролята на криминален инспектор. Основната манипулация е да се облепи индивидуалният, неповторим опит със знаци и символи и, вече така опакован, да се притежава. Така научният текст покрай другото, създавайки чиста знакова ситуация, отстранява питането за екзистенциалните основи на човека и за начина, по който тези основи се срещат със знака и с културата.

Нека отново се върнем към статията на Лотман, за която става дума. Оспорвайки психоаналитичното тълкуване на приказката за Червената шапчица, той настоява, че детето е култура и съответно реакциите му са усвояване на знаците, на езика на културата, че то не е природа и не изпитва никаква първична омраза към своя баща. Действително Лотман разсъждава за детето по същия начин, по който разсъждава за културата изобщо или за някакъв текст. Не оспорваме Лотмановата теза, съвсем не, само не трябва да се пропуска очевидното, а именно, че той превръща проблема за детската сексуалност в научен проблем, който изисква своето изследване и решаване; ако не сега, то по-късно. Лотмановото решение е теория, една привлекателна с яснотата си теоретична постройка, която можеше да се изгради и по-рано от средата на 70-те години, но и по-късно, защото тя с нищо не наврежда и с нищо не помага на детската психика, нито на възрастния човек, изпаднал внезапно в безпомощното състояние на дете. Тази хубава, стегната статия, не-

ка повторим, е една теория, тя ни казва много повече какво мисли Лотман, отколкото какво става с детето и как се отключва несъзнаваната недостатъчност у него. Това възражение с пълна и дори с най-пълна сила може да се отнесе и към нашия текст. Пишейки текстове, правим конструкции, в чиято действителност можем да се съмняваме, но не обратно — от текстовете да шурти такава увереност в тяхното съществуване, че да хвърля тежка сянка върху нашето действително съществуване².

Увереността в самостоятелността на текста обаче настила път, извън всяко съмнение целесъобразен и изпълнен със знание. Човек бива покрит от семантиката на знаците, с които си служи, попада в тяхно подчинение чрез тълкуването, чрез увереността, че знакът означава него. Тази митична идентификация между човека и знака е просто забавна, тя доставя истинско удоволствие, тя е носителят на познавателна увереност, внушена от конструкцията на смисъла. Конструирането на смисъла чрез междутекстовите и под- и суб-текстовите отношения удовлетворява нашето желание — едно екзистенциално желание прочее, да се чувствуваме сигурни и защитени и да боравим с определености. Човекът пред нас не е просто знак, не е просто символ на нещо, той не означава, той е, той е своето присъствие и не е заместител на себе си. Човекът е проявен в знака, в този смисъл знакът донякъде е негово притежание, но не обратно. Опасна ни се струва семиотичната тенденция човекът да се превръща в притежание на знака, животът да се заменя със заместители, без това да се осъзнава; най-малкото, без да се осъзнава силата на личните особености и пристрастия на изследователя, които действуват зад т. нар. обективен анализ на текстовете, личните стремежи, изтласкани още в детските години в областта на несъзнаваното. Когато човекът се заменя с текста, когато виждаме текста вместо човека, неочакваният резултат е стремежът за притежаване, за присвояване на другия човек. Дали знакът, дали езикът може да се притежава, е въпрос, съвсем сигурно е обаче, че другият човек се съпротивлява дори когато не оказва съпротива. Съпротивата, с която ни

² Не трябва да забравяме, че силата на една теория, на една идея не е в нейното чисто комбинирание и логическо излагане, а в нейното жизнено осъществяване и дори навярно само в подтика, в създадения от красотата на идеята подем за живот, в разтапянето ѝ в живота. Затова мимоходом ще споменем, че възгледът на Лотман, както и възгледът на Фройд за детската сексуалност са си възгледи за детската сексуалност, но психоанализата е и практика и като всяка медицинска практика тя има своите успехи и поражения и ако се налага корекция или отхвърляне, това трябва да стане с друга по-ефикасна практика. Необходимо е да се различават психоаналитичната теория и практика, защото макар първото да следва второто, знаем, че на идеите им е „халтаво“ около шията, та двете не се покриват и не са едно и също. Правим това разделяне, за да наблегнем върху важността и и дори задължителността на практиката и на факултативността на теорията. Това, както казахме, мимоходом.

пресреща текстът, не е така осезателна и не извиква у нас ярост, гняв или отчаяние, както често ги извиква човешкото общуване, напротив, текстът действа жизнеуспокояващо.

Човекът е своята активност, своя живот, своето безпокойство и грижа по шеметното изтичане на времето и на събитията в него и не е равностоен и тъждествен на своите означители. Знакът е винаги разсейване в наиндивидуално пространство, абстракция, която покрива индивидуалното и го прави по-различно, отколкото е, прави го друго. Начинът да се вижда човекът през своите означители смесва индивидуално и общо в твърдението, че едното означава другото; това е митично концепиране на човешката личност и целта му е завладяването ѝ. Проблемът, изглежда, е друг — как да отстраним знака, като го сведем до личния опит, като го оставим да анихилира — да се разтопи и разсее в човешкото присъствие, в присъствието на тялото. Възможно ли е това?

Дори освободени от външните неща — средата, езика, идеите, от всичко, което ни обкръжава, остава едно неотменимо вътрешно препятствие — тялото, с което живеем и което отделя нашето пространство от външното и чуждото. Веднъж напуснали юношеската възраст, а в един друг смисъл и много по-рано, то започва престанно да ни напомня за себе си, дотолкова, че не можем високомерно да го пренебрегваме, измамвайки го с лекарства. Постепенно то се превръща във важен, а после в основен проблем на нашето съществуване и на нашите отношения. Проблемите ни обгръщат, когато здравето престане да е единствен господар на нашето тяло, когато се установи трайното междуцарствие на здравето и болестта; в това тайнствено взаимодействие тялото се появява неочаквано пред нас като олицетворен познавателен проблем. Тялото като форма, тялото като взаимодействие на вътрешни органи и неповторима психоматична комбинация, неповторимо развиваща се комбинация между здравето и болестта. В плана на поведението тази комбинация дава неповторим характер, влизаш в напълно индивидуални отношения с обстоятелствата, сред които попада.

Всеки е своето тяло, което ни отделя с ясен и плътен контур от това, което е вън. Тялото е нашият най-фин ориентир в света — по него изграждаме своите пространствени представи, своето чувство за трайност във времето, то е основата на нашата сигурност или безпомощност. Тялото е нашата непосредствена даденост, нашата непосредствена мярка за разстоянията, промените в него най-сигурно отмерват хода на времето. Всичко друго е опосредствувано. Тялото ни съпровожда винаги и навсякъде и учудващо не ни напуска, докато мислим. Мисълта ни, когато мислим, не се създава по високопланински пасища и върхове, нито в чисто и стерилизирано пространство, а вътре в нашето тяло. Човек може да е доволен или

недоволен от своето тяло, той винаги е в отношение към него, много повече и по-силно към него, отколкото към останалите неща, затова и тялото регулира отношенията с външния свят, но никога чисто физиологично или чисто психично, а като комбинация от двете.

Най-странното обаче тук е неговото незабележимо и тайнствено, постоянно и неотклонно оформяне на характера, този психичен корелат на тялото, който дотолкова неотлично се слива със самото тяло, че предпочитаме да говорим за тези две страни на човека като за една, пренебрегвайки телесността. Тялото е характер и характерът — отпечатъкът, вдлъбнатата форма, която тялото налага върху поведението, е чувствително по-слабо променим — променим в несъщественото — от възгледите и идеите. Нашият характер ни задължава да придобием определени възгледи, което може и никога да не стане, защото безплътните възгледи, които ни обграждат отвсякъде (така както впрочем ни обграждат и човешките тела, които странно не забелязваме), са по-лесно усвоими, степената на тяхната чуждост е по-слабо забележима — те нямат цвят и форма. Възгледите и изобщо всички мнения изглеждат лесно преносими през времена и пространства, но това е крайно съмнително — те се създават от някого, който живее определен живот в определена среда и неговите възгледи, стига да не са само негови дрехи, са реакции спрямо неговия живот, спрямо обстоятелствата, в които попада. Нашите действителни възгледи са толкова неповторими, колкото са тялото и характерът; възможността да придобием чужди възгледи, чуждото да стане наше — не просто да го разберем в абстрактно-духовен смисъл, а да го приемем и да живеем с него, е толкова малка, колкото и възможността да приемем и да заживеем в друго тяло. Нашите възгледи са едно повишаване на тялото, негов безтелесен образ, и те във вида, в който ги носим ние, престават да съществуват с нашата смърт. Тогава ние и те ставаме нещо друго. Тялото е устойчива структура, на която поне познавателно можем да разчитаме; необходима е само известна интроспекция, известно виране в самите нас, в търсене на изгубеното време, в търсене на несъзнаваното.

Когато някой се надява, че ще приемем неговите възгледи, той се надява, че ще приемем и неговото тяло, неговия глас, интонация и поведение. Както мечтите ни да станем по-умни, по-красиви, по-силни не се удовлетворяват много често, изглежда, така е и с мечтите на другите да ни принудят да приемем техните по-умни и по-истински възгледи от нашите. Приемаме ги истински само ако ни съответствуват, но не по някакъв абстрактно-идеален начин, а като живот и поведение. Но и това не е достатъчно — за да приемем нечий чужди възгледи, изобщо някакви знаци, трябва да сме приели вече и преди това живота и поведението на техния създател. Когато раз-

полагаме само със заместителите, само с текстовете, не можем да не се питаме за живота, реакция на който са те, за онази несъзнавана реална недостатъчност, чийто знак и символ са те, и най-малкото поне за ситуацията, в която са създадени.

Съотнасянето на знаците-заместители със ситуацията или, както е редно да се каже — с конкретния исторически момент, е напълно възможно съотнасяне, дори, строго погледнато, за това няма никакви пречки; срещата между знаците, между чуждия текст и нашия характер, съотнасянето им също е възможно, дори вероятно, да нямаше една пречка, само една наистина. Ако характерът наистина е тялото, трябва да признаем, че едва ли можем да заживеем в чуждо тяло дори под напора на най-светли и чисти гносеологични подбуди. Трябва мъжествено и без размекване да понесем това, че тялото е основната причина, която изправя диалога в дълбочина пред лицето на нищото, пред празнотата и отчаянието. Изобщо работата с възгледите става крайно заплетена, ако настояваме, че е необходимо да ги обвържем с човека, който ги изказва и си служи с тях, ако признаем, че те са зависими от една жизнена и соматична инстанция, в чиято дълбочина се страхуваме да се взрем.

Нашите възгледи и мнения, реакциите ни в критични мигове са предопределени, вече са подготвени от решителните първоначални преживявания, за които сякаш нарочно сме забравили и които са потънали в лишените от светлина води на изгубеното ни аз. Първоначалните преживявания — съзнаваното в тях е обезпокоително затулено от несъзнаваното, следите от тях са почти заличени от съзнанието си, сякаш не сме ги преживявали, сякаш не са се случвали с нас. Преживяванията — те, струва ни се, не са едно чисто състояние на духа, а състояние на тялото, неразлично преливане на душевно и телесно. Тайнствената им привидна недействителност ни пречи да признаем, че съществуват, а и дори признали това, да открием енергетичния им център в „археологичната“ дълбина на нашата личност. Преживяванията, за които говорим, определят целия понататъшен живот на човека по един напълно митичен начин, те се възобновяват, те изплуват винаги в мигове на критични обрати, винаги едни и същи, напълно безсмъртни, те божествено определят съдбата ни.

Проблемът, който не можем да заобиколим, е какво да бъде отношението ни към така описаното положение. Можем да отречем наличието на несъзнаваното и на неговата първично мошна сила, така обаче утежняваме и без това нелекото положение, а несъзнаваното продължава, уви, да си е налице. Можем да заемем семиотична или херменевтична и изобщо някакъв вид обяснителна позиция, от която да решим проблема — по-тясно научно или общо философски. Каква е подбудата, движещата сила на стремежа ни да обясним?

Това е един най-очевидно нежелателен въпрос. Движешката сила е все същият познат в различни проявления и притежаващ мощна сила принцип на насладата, не отричаме — тук тя е висша познавателна наслада, която е наше несъзнавано и властно желание да се завладее другият човек, когото възприемаме като предоставен за усвояване текст. Удоволствието като основание на познанието, удоволствието да се познава е съвършено необходимо, без него просто щяхме да сме в състояние на крайно, сиво безучастие към всичко, дори към самите себе си. И все пак удоволствието е наше състояние, а в общуването проблемът е другият човек и още повече свързането между участниците, взаимността в обменянето, наречена цялост, и най-вече това, което ни прави вечно чужди, непостигнатото, което ни вледенява дори в миговете на близост и разбиране.

Екскурс за диалога. Диалогът, както е ясно и от самата дума, изисква отношение поне между двама души, отношение, образувашо общо за двамата пространство, оформено като общо тяло — телесност, вътре в която може да се живее. Диалогът е соматично отношение. Вярно, диалози разни. Питаме се има ли такава основа, към която можем да сведем разнообразието от разлели се значения на думата диалог. Ако говорим за диалог на възгледи, не можем да не се запитаем в какво отношение са участниците в диалога към своите възгледи, дали възгледите не са просто възгледи — несвързани с нищо словесни конструкции, или изразяват нещо по-съществено, някакво принципно безпокойство и решават основен проблем за този, който ги споделя. Съществува, струва ни се, такава основа, към която могат да се сведат „разните диалози“, защото те израстват от нея и не могат да бъдат без нея.

Единственият неприличаш на текст диалог, който не значи нищо за участниците в него, а е единственият образцов диалог, е любовното отношение. Както и всяко друго отношение, неговата основа е любовта. Любовното отношение е възможност за действителен и нетекстов диалог. Тази диалогична ситуация, чиято познавателна непосредственост ни изглежда въвн от съмнение, е автентична, автентична е и като познавателно взаимодействие. Съответно на това автентично е и всяко друго отношение, което може да се сведе до двете неотделими една от друга страни — еротичната и познавателната, на любовната ситуация. Няма диалог, ако няма харесване и привличане; споделените възгледи сами не могат да създадат диалогична ситуация, ако не се създаде преди това соматично единство. Обмяната на възгледи и идеи е действителна тогава, когато между участниците съществува, дори незаявено и неосъзнато, но налично отношение на интимност. Без това основно отношение на интимна свързаност всяко друго може да отго-

вори утвърдително на въпроса: „Това диалог ли е?“, не повече, отколкото на въпроса: „Това резедаво ли е?“ Един пример: проблемът, защо изкуствознанието не е диалогично, обсъждан абстрактно и извън конкретна, непременно неголяма общност, може с пълен успех да се замести от въпроса: „Защо изкуствознанието не е резедаво?“ Натая отговорът показва количеството знания, които всеки е натрупал по проблема за това, що е резедаво.

Възможен ли е диалогът такъв, какъвто го описваме, вътре в една общност? Преди всичко общността не съществува извън диалога; диалогът създава общността — това психоматично сцепление на участниците, върху чиято основа е възможно да съществуват и всякакви други отношения. Идеите на общността са реакции спрямо тази възможна ситуация на интимна свързаност. Но нима тя е възможна? Възможно ли е да преодолеем плътността на нашето тяло, неговите очертания — тези херкулесови стълбове на нашия свят, и с това да преодолеем своя характер? Защото външният диалог трябва да бъде и предхождан, и съпроводен от вътрешен, трябва да предположим способността за осъзнати вътрешни диалогични отношения в нашата личност. Все пак нека си го представим, то е толкова привлекателно! От соматичната общност — тази обща наиндивидуална телесност, обгърнатата от единна емоция, се вземат и проблемите, които я занимават; нейният общностен живот са нейните проблеми. В проблем тук се превръща самият живот, неговите ситуации, живеещото на общността е нейният проблем. Проблемът съществува, той е самата общност, нейните взаимоотношения. Общността не може да не се занимава със своя проблем, защото не може да не се занимава със себе си, със своите вътрешни и външни отношения. Нейният проблем е истински и действителен дотолкова, доколкото тя е истинска и действителна. Всички останали проблеми, които не са животът на общността, обладават пък едно безупречно достойнство, от което няма как да не бъдем привлечени — те престават да съществуват веднага щом престанем да се занимаваме с тях, анихилират по един най-магичен начин. Тези проблеми са призраци и тяхното безупречно достойнство е това, че са недействителни, ние ги викаме и отправяме като духове. Знаците и текстовете, в които се разискват измислените проблеми, са тяхната безкръвна плът, плътта на призраците. От тези призрачни текстове не може да се живее, за техните проблеми може само да се разсъждава. Конструирани за целта възгледи също имат за свое основно качество да са измислени и да не са, съдържанието им е фикция, а функцията им е — да са заместители.

Диалогът е това взаимно отношение, от което можем да живеем, нещо повече, той е това взаимодействие, без което не можем, чиято липса — чувствуваме — ни отнема съществена част от самите нас.

Диалогът, значи, е ситуацията, в която, за да се спасим, не трябва да бъдем себе си, най-малкото — не трябва да бъдем сами със себе си. Дълго подготвяната или внезапно създадена сякаш изведнъж и от нищото общност е съпроводена с чувството за неочаквано щастие, пълнота и окръгленост на живота, общността е възплъщението на самото щастие, на самото чувство, тя е празник. Възможно е общността да се създаде мигновено и без усилие, за съществуването ѝ обаче е необходимо тъкмо съсредоточено усилие, което може да бъде само взаимно. Съществуването на общността напомня екзистенциална акробатика от висш резред, сложен групов номер под купола на цирка; подаване на ръка или залюляване на висилката в точно определен миг, преди или след който движението обезсмисля себе си, защото причинява главоломно падане. Тук горе не можем да престанем да бъдем отношенията, които сме — ще паднем долу, по същата причина тези отношения не изчезват, когато престанем да мислим за тях. Непремереният жест — нуждаем се от доза патетика в изказа — е смърт, точно пресметнатият е равностоен на спасяване. Диалогът следователно е ситуацията на единство, която със същата вероятност е могла да бъде и ситуация на пълна разруха. Диалогът е опасен признак; единството и жизненият синхрон едва ли са постижими за дълго време, стремежът към тях изисква почти непосилно напрежение по линията другия — аз, но дори и тогава възможността за успех е минимална, защото предишният опит на устремите към единство е различен, различно е тяхното несъзнавано минало.

Все пак съществува такова условие, чието изпълнение сякаш усилва вероятността за отношение, условието е възпитаване на идеята за отношение. Това изисква да се отстрани основата на несъзнаваното възпитаване в идеята за противодействие винаги и на всяка цена, идеята за утвърждаване на себе си чрез активно неразбиране на другия. Така видян, диалогът е проблемът на живота като възпитаване за него, защото да бъдем диалогични означава да се движим, набавяйки нови качества за онова, което наричаме наше аз.

И все пак животът като цяло за разлика от диалога е неуспешно съотношение. Тъкмо затова диалогът е краткотрайна ситуация на психоматично единство и на голямо съгласие върху основни за някаква общност проблеми, той е излизане от състоянието на монологичност, което е обичайното. Монологичното състояние е делникът, то е всекидневие, а излизането от делника е празник, съпроводено е и с развлечение. Ако диалогът наистина толкова ни харесва, то е, защото освен останалото той е и развлечение, едно екзистенциално развлечение. Но празниците, знаем, са редки. Дори и вътре като неразделим елемент от общността ние не успяваме да бъдем цялостно в нея като този, който чувствуваме, че сме. Общността е отношението, към което се стремим, но чиято стабилност ни се

удава за кратко. Преобразени чрез живеенето в нея, преобразени чрез общата соматична емоция, толкова по-мъчително понасяме индивидуалната си отделеност през дългите периоди, когато ситуацията на соматична обединеност не е постижима въпреки усилията и навярно тъкмо поради тях, поради усилието да станем и да бъдем други, което обстоятелствата не допускат.

Написаното дотук за ситуацията на общността-диалог е конструкция, в която не вярваме особено. Ето защо, разсъждавайки за диалога, убедени сме, че той е много повече възможност, отколкото наличност и следователно по-съответно на темата би било, ако изложехме възгледите си не в индикатив, а в най-дълбоката форма на *coniunctivus potentialis*.

Целта следователно не е решаването на един познавателен проблем, не само това, а промяната, обединяването, екзистенциалната терапия, осъзнаването на несъзнаваното и всичко това включва познанието в себе си, включва го като средство и не като крайна цел. За да се постигне то в границите на възможното, е необходимо не само особено отношение, необходима е методика за овладяването на невидимото, за демаскиране на проявленията му — на знаците и накрая за отстраняването им и за потъването сред самия живот, вътре в живота — в нашия собствен и в чуждия, на другите.

Цял един важен аспект на човека се крие в знаците, с които той си служи, но неговата цялост. Неговата цялост е неговият живот, в който проблемите се отварят като рани. Казаното не е просто метафора, нито търсен ефект, това е самата реалност. Раните, доколкото е възможно, трябва не само да се обсъждат — какви са — природни или културни, а освен да се обсъждат — без това няма да мине, и да се лекуват. Целта е, значи, премахването на раната, освобождаването от проблема, който е болка и тревога, превръща се в паника. Целта е, казахме, не гносеологична, а включваща гносеологията терапия. Познанието за един текст, за една култура, на която този текст принадлежи, търпи, както се казва, отлагане. Ако не днес, то утре. Животът, в който се стапя всичко останало, не понася никакво отлагане, всяка стъпка в него изключва други, всяка стъпка към нещо и към някого е избор сега и тук и изисква нашето решение.

Животът, споменахме преди, е неизпълнена възможност за взаимодействие и дори пречупен стремеж за взаимодействие. Тъкмо пречупването причинява основните жизнени рани и по наше убеждение това става в детството и е възможно да стане във всеки миг от живота на възрастния, когато той всъщност е дете. Казано иначе, всеки екзистенциален проблем, оформящ едно от ядрата, от комплексите на индивидуалния опит, крие в себе си, припомня и извлича от несъзнаваното, отдавнашното и забравено травматично прежи-

вяване и сам е предизвикан от това, нямашо давност, преживяване. Отдавнашно е то не защото винаги и непременно се е случило преди много време, а защото забравата, на която го обричаме, е толкова дълбока, че когато внезапно се появи, то вече не прилича на наше преживяване, а сякаш се е случило с друго и много преди ние да сме се родили.

Заявената тук позиция е опит да се коригират претенциите на текста да се представя за цялата действителност, а също да се схваща човекът по подобие на текста и да се маскира жизненото поведение в текстово, което е характерно за научния текст и което той успешно извършва. А известно е: *Nec scientiae, sed vitae discimus*. Формирането на едно текстово сублимативно поведение и мислене не само застава между нас и реалността, но то ни препречва погледа към самите нас, особено остро и оголено, без покрития се чувствувва това в миг на криза. Ако знаците и символите, ако текстовете и културата ни помагаша толкова много, колкото внимание им отделяме, ние без съмнение щяхме да сме много по-щастливи или поне по-малко тревожни.

И ако в края ни се прииска да резюмираме казаното дотук, както се препоръчва в най-добрите наръчници, редно е да кажем, че сме стигнали до проблема за комуникацията, такава, каквато тя е — обезкуражаваща и почти неосъществима. Осъществима, наистина печално осъществима е само невъзможността за общуване. Преди да изложим накратко проблема, ще си позволим кратка дигресија, на която мястото без друго е тъкмо тук. Възгледите ни не са просто усвоени или наподобени идеи, те следователно не са просто наши убеждения; те са формата на един опит, словесният израз на преживявания, заместители на опита и преживяванията, които са непредаваеми иначе освен чрез заместващите ги знаци, чрез иначе безразличните към всичко, ако не предаваха индивидуалния опит, знаци и символи.

Като казваме опит, имаме предвид това, което ни се случва, това, с което се срещаме — срещата с нещо външно. Преживяванията, това сме самите ние, потопени в случващото ни се. Онова, което ни се случва — и тук стигаме до самата същина — какво е то? Не е ли то вече избрано, вече предварително подготвено по един тайнствен начин от самите нас? Дали това, което ми се случва, не си го правя сам? Няма съмнение, случващото се, онова, което ни пресреща, онова, с което се срещаме, съществува извън нас. Нашата реакция обаче, нашият избор разкриват отвъд своята конкретност, отвъд заслоняващата погледа единичност на постъпката и чрез нея действителните извършители разкриват екзистенциалните основи на нашето поведение, разкриват това, което не знаем, това, което не съзнаваме. Несъзнаваното изплува във взаимодействието, в среща-

та, която ни се случва тъкмо на нас по един неповторим, по един напълно индивидуален в дълбините си начин, макар то, взаимодействието, да е за външния поглед неразлично от случващото се на другите. Защото именно нашите дълбини, нашата скрита телесност, за които не искаме да знаем, но които властвуват над нас и които, за да ги противопоставим на светлината на съзнанието, наричаме несъзнавано, тайно предопределят и създават живота ни. Несъзнаваното не означава нищо друго, то е самото себе си, неговата хаотичност странно напомня на хаотичността на живота.

И нека сега се върнем към текста, към знаците и значенията, към тяхната подреденост. И нека си представим, че текстът е напълно автономен, че неговата самостоятелност е очевидна и че общуването се състои във взаимното съотнасяне на текстовете и в разгадаването на техния смисъл, проявен в подредбата им и в познаването на закономерностите им; и нека си представим, че самите ние, нашето поведение, това, което ни се случва, е нещо подобно на текст, текстова подредба и че комуникацията между хората всъщност е същата, както комуникацията между човека и текста и че това са две равноправни инстанции. Тогава какво?

Тогава текстът със смисъла си покрива човека, превръща го в знак и текст, в нещо сходно на текстова конструкция и тъй като текстът и смисълът не са и не могат да бъдат ограничаващо индивидуални, то и човекът се освобождава от своята индивидуалност, което изглежда хубаво, защото, освобождавайки се от себе си, човек се облекчава от своята непоносимост и се спасява от своето тяло. На тази фина културна манипулация ние се посвещаваме с увлечение, защото тя, поставяйки ни сред текстове, обзавеждайки ни с тях, ни създава уют, защитеност и спокойствие от самите нас. И има такава страна у нас, която позволява извършването на тази манипулация, но тази страна — светла и привлекателна, уви, не е самостоятелна, за каквато се представя, тя е подчинена, тя е само видимата страна на ада, на онова, от което сме се изплъзнали. Но нека останем при текста — след ловкост на ума и сръчност на мисълта откриваме закономерностите на смисъла; текстът няма нищо против, той не се съпротивлява. И това е всичко, познавателното отношение изисква да се познава, но не, поне не непременно и да се променя.

Така представеното общуване осигурява нашия успех и повишава нашата увереност до мига на самото общуване. Както знаем от училищната математика, има едни величини, които поради своята незначителност, поради своята инфинитезималност, значи, могат да се пренебрегват. Пренебрегването на действителното човешко общуване като инфинитезимално е единственият начин да осигурим безупречното функциониране на теорията за текстовото общуване

и да запазим увереността си в нея. В хода на общуването всички теории са си теории, а действителността е, знаем — сурова. В реалното общуване всеки от нас се среща с реални хора — с техните тела, характер и мнения, които са своя опит и своите преживявания. И ако общуването е действително, а това означава, ако в привидно делничното отношение стане така, че се засегнат екзистенциалните основи, тогава текстовото поведение, поведение на тълкуване и на търсене на закономерности, не само не помага, но започва активно да пречи, подменяйки човека с текст.

Оптимизмът в проблема за общуването или за диалога, или за комуникацията е предизвикан от работата със знаците и с текстовете и от вниманието преди всичко към тях. Обратното — цикъде, където става дума за отношения между живи хора, такъв оптимизъм, стига да не се самооблащаваме, не може да се регистрира. Последното изречение не приканва никого да се вайка над злочестия живот човешки; настоява обаче да се види реалният факт, че в общуването се търсят същите категории, които се откриват в текста и които се очакват от отношението с текста. Тези категории принадлежат на текста, но не принадлежат на живота. Възпитани да мислим текстово, дори когато се стремим да проникнем в действителността отвъд знаците, в опита, оставаме в пределите на една текстова реакция. Затова колкото и да ни се иска да се освободим от познавателната конструкция, която изграждаме, за да я обясним, и която би трябвало да е само наше средство, но не и цел, тя винаги остава и винаги присъства като наше притежание. Текстът, защото има формата и на вещ, може да се притежава и дори сякаш ни предразполага към това — да стане наш.

Текстът, макар да не е самостоятелен, макар да е зависим, може, разбира се, да се възприема като нещо обективно и самостоятелно, поради което при анализа съпротивата му е слаба, както впрочем на всяко нещо, възприето обектно, докато при другия човек определяща за нас е неговата субективна чуждост. Другият човек не става наш независимо от усилията и от старанията да го присвоим по подобие на текста. Човекът не може да се притежава, защото всеки е своето тяло, своя характер и своя живот. А там мислите и действията се определят по един полусъзнаван и несъзнаван начин, от няколко основни и възвръщащи се преживявания, които се означават чрез замайвашо многообразни проявления, така различни помежду си; че не искаме да повярваме в това, че отвъд конкретните поводи, отвъд видимите причини, дълбоко в нас — *de profundis clamat*, и сякаш отвъд нас действуват и определят поведението ни онези вече случили се празни форми на събития, чието дебнешо безсмъртие ни съпровожда тиранично до края на живота ни.

Нашата вечна недостатъчност е несъзнавана и реална, съзнаваните и видими неща — те са заместители, превъплъщения, сенки, те са текстове. Обградени и пленени от обобщаващия и поради това безразличен към нашата индивидуалност текстов символизъм, възможностите ни да проникнем до несъзнаваните дълбочини — както в собствените, така и в чуждите, намаляват рязко. Причината е страхът от безредието, страхът от хаоса, което е несъзнаваното, защото, ако съзнанието е ред и смисъл, несъзнаваното е тяхното разрушение, тяхната преобърнатост. Попадали там, вече не ни помагат никакви знания; както в сънищата, тук сме сами със себе си, демаскирани от сила, която ни изглежда външна, но чийто двигател сме самите ние, за какво притежание тук не може да става и дума. Страхът да останем напълно сами, страхът от свръхиндивидуалното и несвързаното с нищо друго, ни задържа към културата, задържа ни към текстовия символизъм в обясненията и тълкуванията. Задържа ни на равнище, което — като мост над пропаст — ни свързва с нещо извън нас, с нещо стабилно, чрез текста.

Като подчертаваме огромната роля на несъзнаваното и неговата лишена от смисъл хаотичност, нашият стремеж не е апотеоз на несъзнаваното, не желаем, сякаш изпаднали в развихрена и екстатична възбуда, да го славословим; точно обратното, изправени с лице към него, да се запитаме има ли начин да се освободим от хаоса, условието за което е преди всичко да проникнем до него или поне да го осъзнаем. И още нещо — необходимо беше да покажем, че несъзнаваното съществува като противоположност на представените ни от текста и от културата уют и спокойствие, като заплаха и за двете.

Забележка: Статията беше написана в резултат на нашите разговори с Димитър Дочев, водени през пролетта и лятото на 1985 г., върху проблемите на текста и общуването.